

บทที่ 2

สภาพทั่วไปของชุมชนในพื้นที่ศึกษา

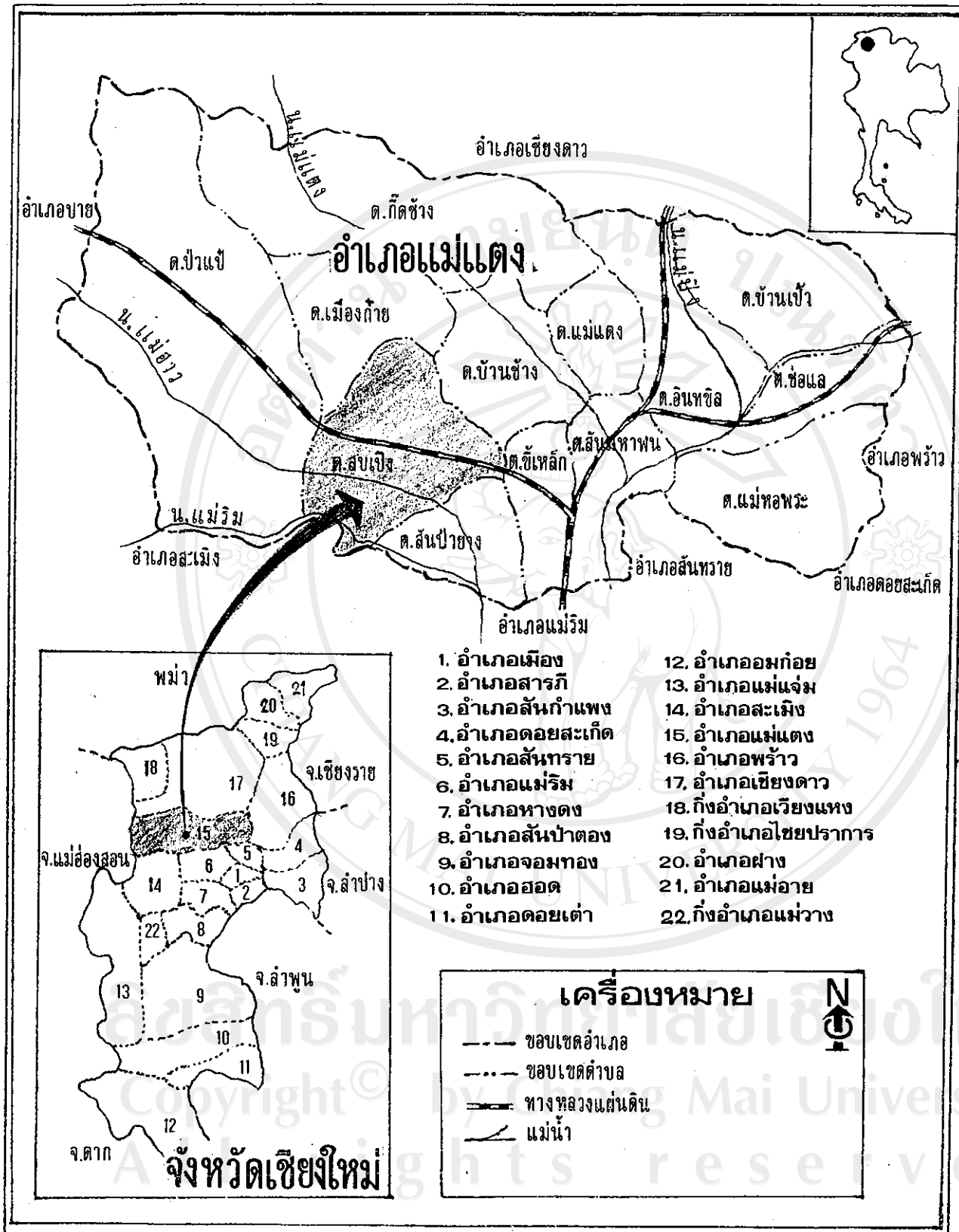
ในบทนี้จะศึกษาถึงบริบทของชุมชนในพื้นที่ศึกษา โดยแสดงถึงความสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศน์ และเนื้อหาเกี่ยวกับสถานการณ์ของประชากร แหล่งรายได้ การถือครอง และการใช้ประโยชน์ที่ดิน เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจการวิเคราะห์ในบทต่อ ๆ ไป

1. ระบบนิเวศน์และการตั้งถิ่นฐาน

หมู่บ้านการศึกษา 2 หมู่บ้าน ตั้งอยู่ในตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ในภาคเหนือของประเทศไทย (ดูแผนที่ 2.1)

ความเป็นมาของหมู่บ้านปางฮ้าง และบ้านปางม่วง จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ปรากฏว่าหมู่บ้านทั้งสองตั้งมาเกือบ 200 ปี สิ่งที่พบเห็นได้เป็นหลักฐานคือวัด ซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2469 และหลักฐานจากการเล่าสืบต่อกันมา โดยเฉพาะการเรียกชื่อหมู่บ้านปางฮ้างนั้น ตั้งตามที่พักแรมของพ่อค้าวัวต่าง เป็นกลุ่มพ่อค้าที่นำสินค้าเข้าไปจำหน่ายในหมู่บ้านต่าง ๆ ในภาคเหนือ มีทั้งพ่อค้าเร่จากต่างชาติ เช่น จีนฮ่อ เงี้ยว พม่า และพ่อค้าจีน และยังมีพ่อค้าซึ่งเป็นชาวนาในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่เข้ามาประกอบอาชีพค้าขายหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยใช้วัวเป็นพาหนะลำเลียงบรรทุกสินค้าเรียกว่า "วัวต่าง" (ดู ขุสิทธิ์ ชูชาติ 2525) มาหยุดพักได้ต้นฮ้าง (ต้นไม้ขนาดใหญ่) ส่วนบ้านปางม่วงก็เช่นเดียวกัน เพราะมีต้นมะม่วงป่าเป็นที่พักของพ่อค้าวัวต่าง ใช้เส้นทางเพื่อนำของไปขาย และขนของป่าและเมืองจากบ้านป่าไปยังตัวเมืองแม่แตงและเชียงใหม่ พ่อค้าบางคนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในหมู่บ้านทั้งสองนี้ด้วย ชาวบ้านอาวุโสหลายคนเล่าว่าเมื่อสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2487) ทหารญี่ปุ่นเคยใช้เส้นทางเกวียนเดินทางผ่านหมู่บ้านเพื่อจะไปจังหวัดแม่ฮ่องสอนและพม่า ได้เกณฑ์ชาวบ้านให้ช่วยขนสัมภาระต่าง ๆ ด้วย เพื่อความชัดเจนในการเปรียบเทียบระหว่างหมู่บ้านที่ศึกษา จึงจะเสนอแยกแต่ละหมู่บ้าน

บ้านปางฮ้าง หมู่ที่ 1 ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 56 กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการ

อำเภอแม่แตงประมาณ 20 กิโลเมตร มีถนนสายแม่มาลัย - ปาย ใช้ติดต่อกับภายนอกได้สะดวก โดยใช้เวลาเดินทางโดยรถยนต์ประมาณ 35 นาที มีอาณาเขตของหมู่บ้านทิศเหนือจดบ้านผาหมอน ทิศใต้จดบ้านแม่หลอด ทิศตะวันออกจดบ้านปางม่วง และทิศตะวันตกจดบ้านท่าผา (ดูแผนที่ 2.2) แบ่งการปกครองออกเป็น 3 กลุ่มบ้าน (หม่อมบ้าน) คือ บ้านเหนือ บ้านกลาง และบ้านปางใหม่ มีผู้ใหญ่เป็นผู้นำหมู่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีก 2 คน ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตาม 2 ฟากถนนแม่มาลัย - ปาย และมีที่นา ที่สวน และที่ไร่ ใกล้เคียงบริเวณที่อยู่อาศัย มีป่าและภูเขา รอบ ๆ หมู่บ้าน

สภาพทางกายภาพของพื้นที่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงและที่ราบมีน้อย มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งในที่ราบและบนเนินเขาประมาณ 570 ไร่ (ข้อมูลจากสำนักงานเกษตรกรอำเภอแม่แตง) ลักษณะของดินเหมาะแก่การเพาะปลูก และน้ำอุดมสมบูรณ์ สามารถใช้เพาะปลูกได้ทั้งในฤดูฝนและฤดูแล้ง โดยมีน้ำแม่ฮ้าวเป็นแม่น้ำหลักในการเพาะปลูกไหลจากน้ำตกหมอกฟ้า สภาพป่าเหนือบริเวณหมู่บ้านซึ่งเป็นต้นน้ำอุดมสมบูรณ์ น้ำแม่ฮ้าวจะไหลผ่านพื้นที่ทำกินทางด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน และมีหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์ถึง 11 หมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีห้วยดอกช้างและห้วยทรายขาว ที่ชาวบ้านพึ่งพาอยู่ สำหรับการี่ใช้ประโยชน์ในการผลิตและบริโภคนั้น ชาวบ้านได้ร่วมกันทำฝายน้ำล้นจากน้ำแม่ฮ้าว ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 2,100 เมตร เพื่อทำน้ำประปาภูเขามาใช้ประโยชน์ตลอดปีอีกด้วย สำหรับการี่ทำนาลำบากบ้านได้ช่วยกันจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายมาแต่ดั้งเดิม และยังคงใช้ระบบดังกล่าวอยู่ในปัจจุบัน

หมู่บ้านปางฮ้างแตกต่างจากหมู่บ้านปางม่วงและหมู่บ้านใกล้เคียงตรงที่มีข้อจำกัดในด้านที่มีพื้นที่ราบน้อย พื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยบางส่วนของบ้านปางฮ้างมักอยู่ในที่เนินเขาและที่สูงบนภูเขา ทำให้พื้นที่เหล่านั้นต้องอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง ที่ได้ประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติเมื่อปี พ.ศ. 2515 ต่อมารัฐได้กำหนดพื้นที่เฉพาะพื้นที่ที่อยู่อาศัยและที่นาบางส่วนออกจากป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ. 2523 ในความเป็นจริงพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่ของชาวบ้านปางฮ้างนั้นเป็นที่สวนและที่ไร่ ซึ่งมีลักษณะทางกายภาพเป็นที่สูงและที่ราบตามบริเวณไหล่เขา แม้จะมีการแจ้งเสียภาษี (ภท.5) และแจ้งการครอบครอง (สค.1) อยู่บ้าง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 ก็ตาม จึงยังคงอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติต่อไป และที่สำคัญคือรัฐได้เข้ามาปลูกป่าในพื้นที่เดียวกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านปางฮ้าง ในปี พ.ศ. 2521 เป็นต้นมา และในปี พ.ศ. 2525 กองอุทยานแห่งชาติได้กำหนดพื้นที่เพื่อกันเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ทำให้การจัดการพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง

ที่บ้านปางฮ้างตั้งอยู่ทับซ้อนกันอยู่ เกิดความขัดแย้งระหว่างสิทธิการใช้ที่ดินของชาวบ้าน กับการอ้างสิทธิของรัฐตามกฎหมาย ซึ่งสร้างปัญหาต่อการดำรงอยู่ของชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนบ้านปางม่วง หมู่ที่ 2 ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ มีอาณาเขตทางด้านทิศตะวันตกจดกับบ้านปางฮ้าง ทิศเหนือจดกับบ้านปางยาง ทิศใต้จดน้ำแม่ฮ้าว และทิศตะวันออกจดกับบ้านสบเปิง ห่างจากที่ว่าการอำเภอแม่แตงประมาณ 18 กิโลเมตร อยู่ใกล้อำเภอมากกว่าบ้านปางฮ้าง 2 กิโลเมตร (ดูแผนที่ 2.3) การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านกระจายไปตาม 2 ฟากถนนแม่มาลัย - ปาย แบ่งการปกครองตามลักษณะของบ้านเรือนที่ตั้งอยู่เป็นกลุ่ม ๆ มี 6 กลุ่มบ้าน (หย่อมบ้าน) คือ บ้านภาค บ้านลุ่ม บ้านบน บ้านกลาง บ้านดอนบิน และบ้านปางตะเคียน มีผู้ใหญ่บ้านจากการเลือกตั้งเป็นผู้นำ และมีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีก 2 คน เป็นผู้ติดต่อประสานงานกับรัฐ

สภาพพื้นที่รอบ ๆ หมู่บ้านเป็นภูเขาและเป็นที่ราบในหุบเขา ซึ่งได้ถูกบุกเบิกเป็นพื้นที่และที่อยู่อาศัยอยู่ไม่มากนัก มีจำนวนพื้นที่ที่สามารถทำการเกษตรได้ทั้งการทำนา ทำไร่ ทำสวน ประมาณ 1,300 ไร่ (ข้อมูลจากสำนักงานเกษตรอำเภอแม่แตง) ลักษณะดินเป็นดินดำอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตร มีน้ำใช้ในการเพาะปลูกทั้งฤดูแล้งและฤดูฝน จากน้ำแม่ฮ้าว น้ำแม่ตุม และห้วยแม่เปิง นอกจากนี้ยังมีอ่างเก็บน้ำห้วยโป่ง สร้างโดยกรมชลประทาน ในปี พ.ศ. 2517 ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 3 กิโลเมตร มีน้ำใช้เฉพาะช่วงเดือนสิงหาคมถึงพฤศจิกายน อ่างห้วยอ้าย สร้างจากงบ กสช. อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 300 เมตร และอ่างห้วยหก ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 150 เมตร ทั้งสองอ่างใช้ได้เฉพาะฤดูฝน ในการทำนาชาวบ้านยังมีการสร้างเหมืองฝายเพื่อจัดการน้ำมาใช้ตั้งแต่ดั้งเดิมและยังคงใช้ระบบเหมืองฝายอยู่บ้างในปัจจุบัน

ข้อจำกัดในเรื่องพื้นที่ทำกินและการใช้ประโยชน์จากป่านั้น มีพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยบางส่วนของเกษตรกรในหมู่บ้านการศึกษาทั้งสองอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง เช่นเดียวกัน แต่บ้านปางม่วงมีลักษณะแตกต่างจากบ้านปางฮ้างเกี่ยวกับที่ตั้งของหมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านที่อยู่ระหว่างเส้นการแบ่งเขตป่า พื้นที่ที่อยู่ในเขตป่าจึงไม่สามารถออกเอกสารสิทธิได้ แต่ความขัดแย้งจากการใช้พื้นที่และป่าของรัฐยังไม่เข้มข้นและจำกัดเหมือนบ้านปางฮ้าง จากนโยบายการปลูกป่า เพราะไม่มีโครงการปลูกป่า และไม่ได้ถูกกำหนดเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เกษตรกรในบ้านปางม่วงจึงยังคงสามารถใช้พื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติได้อยู่ในปัจจุบัน แม้ไม่มีเอกสารสิทธิใด ๆ แต่ถูกจำกัดให้ทำกินอยู่กับที่เดิม ห้ามเคลื่อนย้ายปลูกข้าวไร่เหมือนแต่ก่อน

สำหรับการประกอบอาชีพของสองหมู่บ้านทำการเกษตรโดยอาศัยน้ำฝน สภาพแวดล้อมที่ควบคุมฤดูกาลจึงเป็นสิ่งสำคัญ เกษตรกรบอกว่าถ้าฝนแล้งช่วงหว่านกล้า เมื่อนำไปปลูกข้าวจะไม่แตกกอ ทำให้ผลผลิตไม่ดีได้ข้าวน้อย และจะมีผลถึงการปลูกถั่วเหลืองหลังนา ถ้าหากช่วงเดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคมขาดน้ำ โดยทั่วไปเกษตรกรจะรู้ว่า เดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคมมีฝนตกน้อย ขณะที่ช่วงเดือนเมษายนฝนจะเริ่มตกและจะเพิ่มขึ้นในเดือนสิงหาคม และจะหมดฝนปลายเดือนธันวาคม ช่วงระยะฤดูกาลเหล่านี้มีผลต่อการจัดการการผลิตของเกษตรกรทั้งสองหมู่บ้านเป็นอย่างยิ่ง

2. สถานภาพของประชากร

ประชากรของทั้งสองหมู่บ้านเป็นชาวไทยพื้นราบทั้งหมด ทั้งที่เกิดในหมู่บ้านและอพยพมาจากอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ และจากจังหวัดใกล้เคียง บ้านปางฮ้าง มีประชากร 158 คน ครัวเรือน รวม 620 คน เป็นชาย 309 คน หญิง 311 คน ส่วนบ้านปางม่วง มีประชากร 256 คน ครัวเรือน รวม 1,080 คน เป็นชาย 530 คน หญิง 550 คน ประชากรส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในระหว่าง 15 - 45 ปี หรือประมาณร้อยละ 55.22 ของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นวัยแรงงาน ลักษณะการตั้งบ้านเรือนประชากรของสองหมู่บ้าน ตั้งบ้านเรือนอยู่ตามกลุ่มเครือญาติ (ปึกบ้าน) กลุ่มหนึ่งมี 3 - 5 ครอบครัว ในรั้วเดียวกัน และมีแยกตั้งอยู่ตามลำน้ำตามพื้นที่ทำกิน คืออยู่ติดกับสวนและไร่ แต่ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการรวมตัวกันและมีการช่วยเหลือกันทำงาน ทั้งงานสาธารณะของชุมชนและงานประเพณีต่าง ๆ รวมถึงการผลิตที่ยังคงต้องอาศัยซึ่งกันและกันอยู่ในระยะแรก ๆ วัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อยังชีพหรือบริโภคเป็นหลัก ต่อมาการร่วมกันผลิตเริ่มเปลี่ยนเป็นการจ้างงานมากขึ้น

ชาวบ้านมักมีการรวมตัวกันในกิจกรรมที่แสดงถึงการใช้แรงงานร่วมกัน เช่นกรณีของการระดมกำลังขุดทาง เพื่อที่จะนำปูน หิน เหล็ก ทราช ไปสร้างฝายน้ำล้นเพื่อทำน้ำประปาของหมู่บ้าน แต่ละครัวเรือนจะส่งสมาชิกมาครัวเรือนละ 1 คน ห่อข้าวกลางวันมากินด้วยกัน และพบได้ในกรณีของการช่วยกันสร้างเหมืองฝายของกลุ่มผู้ทำนา และการเอามือเอาริ้วกัน (ลงแขก) ซึ่งเป็นการร่วมกันผลิตเป็นการลดต้นทุนในการผลิต มีการบริจาคเงินสร้างศาลาเอนกประสงค์ตามแต่ศรัทธา รวมถึงร่วมกันทำบุญในงานประเพณีและวันสำคัญทางศาสนาอยู่เสมอ

นอกจากกลุ่มทางสังคมที่เกษตรกรมารวมกันเพื่อที่จะร่วมกันผลิตหรือทำกิจกรรมของชุมชนแล้ว ในหมู่บ้านมีกลุ่มที่ตั้งขึ้นเพื่อกิจกรรมเฉพาะอย่างของทางราชการ เช่น กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการเกษตร กลุ่มออมทรัพย์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ กลุ่มส่งเสริมการเกษตร กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มฌาปนกิจ ซึ่งแต่ละกลุ่มจะมีกิจกรรมด้วยวัตถุประสงค์ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก บางกลุ่มที่ตั้งขึ้นให้ครบตามจำนวนที่ทางราชการต้องการส่งเสริม เมื่อไม่มีกิจกรรมต่อเนื่องก็ล้มไป

สำหรับสภาพทางการศึกษาของประชากรในหมู่บ้านทั้งสองส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 86 จบการศึกษาในระดับประถมหรือภาคบังคับ เพราะมีโรงเรียนประถมศึกษามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 ในบ้านปางฮ้าง และบ้านปางม่วง ในปี พ.ศ. 2477 ส่วนที่เหลืออีกร้อยละ 14 เป็นผู้ไม่รู้หนังสือ (คนพิการ และผู้สูงอายุ) กับผู้ที่มีการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษา จากการสำรวจพบว่า ผู้ที่อยู่ในวัยระหว่างการศึกษาก่อนทั้งสองหมู่บ้านมีจำนวน 365 คน ซึ่งพ่อแม่มีรายได้จากภาคเกษตรเป็นหลักเช่นสองหมู่บ้านนี้ ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตร ถือเป็นค่าใช้จ่ายที่สูงมากสำหรับเกษตรกร ด้วยเหตุนี้พ่อแม่จึงมักตัดสินใจไม่ให้ลูกได้เรียนหนังสือเกินกว่าภาคบังคับ โดยเฉพาะเกษตรกรที่มีฐานะไม่ดีและมีอาชีพรับจ้างทำให้ลูกหลานของเกษตรกรต้องเข้าสู่ตลาดแรงงานที่มีความรู้น้อย และทำให้ได้ค่าแรงน้อยไปด้วย ทั้งยังไม่สามารถหางานที่ดีและผลตอบแทนสูงได้ นำไปสู่ความแตกต่างและข้อจำกัดสำหรับเกษตรกรที่จะเข้าสู่ตลาดแรงงานมากขึ้น

ในด้านสุขภาพและอนามัยของเกษตรกรในชุมชน มีสำนักงานสาธารณสุขตำบล 1 แห่ง ตั้งอยู่ที่บ้านปางม่วง ห่างจากบ้านปางฮ้างประมาณ 2 กิโลเมตร และรับผิดชอบ 13 หมู่บ้าน จำนวน 1,696 ครอบครัว ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2512 หมู่บ้านที่ไกลที่สุดประมาณ 18 กิโลเมตร แต่ละหมู่บ้านจะมีผู้สื่อข่าวสาธารณสุขและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเพื่อคอยแจ้งข่าวสาร นำยาไปจำหน่าย เช่น ยาแก้ไอ แก้ปวด เป็นสวัสดิการที่รัฐมุ่งให้ประชาชนมีสุขภาพที่ดี งานส่วนใหญ่จะเป็นการป้องกันมากกว่าการรักษา เช่น รมรงค์ให้สร้างส้วมราดน้ำซึ่งมีอยู่ประมาณ ร้อยละ 87 ของครัวเรือน แหล่งน้ำบริโภคส่วนมากจะขุดบ่อน้ำ มีการเก็บน้ำฝนไว้ดื่มประมาณ ร้อยละ 5 ของครัวเรือน การบริโภคอาหารยังนิยมลาบดิบ ดังนั้นโรคที่พบบ่อยก็คือ โรคทางเดินอาหาร ไข้หวัด ไข้ป่า งานที่มีการใช้บริการมากคือ การทำแผลเบื้องต้น ให้น้ำเกลือ รักษาใช้ ส่วนการทำคลอดนั้นจะไปคลอดที่โรงพยาบาล และมาฉีดวัคซีนที่อนามัย สำหรับการดูแลเด็กชั้น ประถมปีที่ 1 ขึ้นไปจะฉีดวัคซีนให้ที่โรงเรียน มีการวางแผนครอบครัวทำให้ครอบครัวใหม่มีบุตรอยู่

ในระหว่าง 2 - 3 คน ในบ้านปางฮ้าง ประมาณร้อยละ 40 ของครัวเรือนทั้งหมด ส่วนบ้านปางม่วง ร้อยละ 50 ของครัวเรือนทั้งหมด การวางแผนครอบครัวที่นิยมคือการกินยาคุมกำเนิด ถ้าซื้อที่อานามียราคา 3 แผง 10 บาท กินได้ 3 เดือน รองลงมาคือการฉีดยาคุมกำเนิด เข็มละ 20 บาท คุมกำเนิดได้ 3 เดือน ส่วนผู้ชายจะไม่นิยมทำหมันเพราะตัวอย่างเพื่อนบ้านอายุ 48 ปี ทำหมันแล้ว ไม่มีแรงทำงาน แต่ถ้าภรรยาเป็นความดันโลหิตสูงสามีจะต้องใช้ถุงยางอนามัย เพราะภรรยากินยาและฉีดยาไม่ได้ แม้จะมีสถานีนามียอยู่ แต่ก็ยังพบว่าการซื้อยาแก้ปวดมากินเองอยู่มากในหมู่ผู้ใช้แรงงานทำไร่ทำนาและทำสวน

เนื่องจากสถานภาพทางสังคมชนบทมีความแตกต่างกัน จะพบว่าผู้ใช้บริการส่วนใหญ่จะเป็นคนยากจนและฐานะปานกลาง ส่วนคนที่มีฐานะดีจะไปใช้บริการคลินิกที่อำเภอแม่แตง แต่ทั้งนี้เพื่อเป็นสวัสดิการรัฐก็ได้มีบัตรสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย หมู่บ้านปางฮ้าง จำนวน 20 ครอบครัวยุ หมู่บ้านปางม่วงจำนวน 18 ครอบครัวยุ (สำรวจ 3 ปี/1 ครั้ง) สามารถนำบัตรไปยื่นที่สาธารณสุขหรือโรงพยาบาลของรัฐโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และอีกประเภทหนึ่งที่ไม่เสียค่าใช้จ่ายคือบัตรสงเคราะห์ผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป บ้านปางฮ้าง จำนวน 55 คน และบ้านปางม่วงจำนวน 62 คน ส่วนในบ้านปางม่วง รัฐได้จัดสวัสดิการในรูปแบบของบัตรสุขภาพ จำนวนสมาชิก 121 ครอบครัวยุ ครอบครัวยุละ 300 บาท/บัตร/ปี ประโยชน์ที่ได้คือถ้าไปสถานีนามียของสาธารณสุขจะลดครึ่งของค่ารักษา แต่ถ้าไปโรงพยาบาลไม่เสียเงิน ข้อจำกัดคือใช้งบไม่เกิน 12,000 บาท แต่ถ้ากรณีของหญิงมีครรภ์ต้องซื้อบัตรสุขภาพเอง 1 บัตร ๆ ละ 100 บาท ถ้าไปคลอดบุตรที่โรงพยาบาลจะไม่เสียค่าใช้จ่าย แต่สวัสดิการของเกษตรกรเริ่มจะมีข้อจำกัดมากขึ้นเมื่อเกิดการเจ็บป่วยแล้วต้องใช้บริการของรัฐ แพทย์แนะนำให้ไปผ่าตัดที่โรงพยาบาลของเอกชนซึ่งเสียค่าใช้จ่ายสูง โดยที่แพทย์คนเดียวกันทำการผ่าตัดให้ เกษตรกรต้องขายที่ดินและยืมเงินญาติเป็นค่าใช้จ่าย ปัจจุบันทำงานหนักไม่ไหว หนี้สินก็ยังคงอยู่

เกษตรกรทั้งสองหมู่บ้านนับถือศาสนาพุทธทุกครัวเรือน มีวัดปางฮ้างได้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2469 ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของเกษตรกร ให้เป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมทางศาสนา และใช้เป็นที่พักชุมกิจการของบ้านเมืองด้วย ส่วนวัดในบ้านปางม่วงนั้นสร้างขึ้นหลังจากแยกหมู่บ้านปางม่วงจากบ้านสบเปิง ชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดศิริศรีอัมพวัน เมื่อ พ.ศ. 2527 เดิมชาวบ้านในบ้านปางม่วงทำบุญที่วัดสบเปิงซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กับหมู่บ้าน ปัจจุบันมีชาวบ้านปางม่วงยังคงไปทำบุญวัดสบเปิงอยู่ และเกษตรกรยังมีความเชื่อการนับถือผีที่เกี่ยวข้องกับการผลิตทางการเกษตรยังคงมีอยู่

ทัศนคติที่มองว่าใครจะมีฐานะดีจะต้องอยู่อย่างมีโทรทัศน์ ตู้เย็น วิทยุ และรถจักรยานยนต์จนถึงรถยนต์ ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านใช้เป็นเครื่องวัดฐานะกัน จึงต้องหาเงินเพื่อให้ได้มาจึงเกิดการซื้อขายทั้งเงินสดและการผ่อนชำระเพราะเงินสดไม่มี พบว่าร้อยละ 96 ของการซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าใช้วิธีผ่อนชำระ และประมาณ 100 ครัวเรือนกำลังผ่อนชำระโทรทัศน์ ประมาณ 38 ครัวเรือนกำลังผ่อนชำระตู้เย็น และอีกประมาณ 80 ครัวเรือนกำลังอยู่ในระหว่างผ่อนชำระรถจักรยานยนต์ ทำให้ต้องทำงานหนัก ขวนขวายรับจ้างทุก ๆ อย่างทั้งในและนอกชุมชน

ส่วนทัศนคติเกี่ยวกับตัวบุคคลนั้น มีผู้ที่มีฐานะทางการเงินดีได้บริจาคเงินเพื่อสร้างศาลาธรรมทาง ช่วยสร้างกำแพงวัด และกิจกรรมของโรงเรียน จึงได้รับการยอมรับว่าเป็นคนดีมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อสังคมในสายของเด็กและผู้ใหญ่ แม้กระทั่งสถาบันที่จะช่วยสร้างจิตสำนึกให้เยาวชนได้รู้จักและชื่นชมต่อคนที่แท้จริง โดยไม่ได้มองว่าบุคคลนี้เป็นผู้มีอาชีพค้าไม้เถื่อนและเป็นผู้มีอิทธิพลและได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้าน

ทัศนคติที่แตกต่างกันของเกษตรกร ในกรณีการที่มีบุคคลเข้ามาซื้อที่ดินทั้งที่นา ที่สวน ที่ไร่ เพื่อทำบ้านจัดสรรขายให้กับคนที่มีเงินสามารถซื้อที่ดินและบ้านราคาแพงได้ (บ้านหลังที่สองของคนรวย) ชาวบ้านที่ขายที่ดินบอกว่าเป็นสิ่งที่ดีเพราะจะนำความเจริญมาสู่ท้องถิ่น แต่ชาวบ้านบางคนเริ่มมองเห็นว่าทางเดินไปนา สวน หรือไร่ เริ่มมีรั้วและเป็นถนนส่วนบุคคล มีคนมาซื้อที่ล้อมลำห้วย และสร้างสะพานและทำสระน้ำกักน้ำไว้ใช้ ที่ดินถูกล้อมด้วยที่ดินของคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติกันอีกต่อไป และต้องขายในที่สุด ชาวบ้านเริ่มมีคำถามกับตัวเองว่าต่อไปใครจะเป็นเจ้าของหมู่บ้าน

การสืบทอดประเพณีที่ผู้ศึกษาได้สัมผัส แสดงให้เห็นว่ามีผลต่อทัศนคติของการทำงานนอกหมู่บ้านจากวันสงกรานต์ (ปีใหม่เมือง) ซึ่งจะอยู่ในช่วงวันที่ 13 - 15 เมษายน ในวันดังกล่าวประชาชนจะทำพิธีรดน้ำดำหัวญาติผู้ใหญ่หรือผู้เฒ่าผู้แก่ นำข้าวปลาอาหารและเสื้อผ้าไปถวายทานแก่ผู้สูงอายุ (ตามเครือญาติ) เพื่ออวยพรในวันปีใหม่ รวมถึงการขนทรายเข้าวัดและสร้างน้ำพระ ชาวบ้านจะหยุดงานเพื่อเล่นน้ำหรือสาดน้ำกัน (โดยเฉพาะวัยรุ่นหนุ่มสาว) เป็นวันที่ญาติพี่น้องอยู่ต่างจังหวัดต่างอำเภอมานพบปะกัน ทุก ๆ บ้านจะมีการดื่มสุราและกินอาหาร ที่วันอื่น ๆ ไม่ค่อยได้กินกันอย่างสนุกสนาน ไม่ว่าจะเป็นฐานะอย่างไรก็ตาม ทำให้ญาติพี่น้องได้ทราบความเป็นอยู่ของแต่ละคนจากการเลี้ยงสุราอาหารในส่วนหนึ่ง สอบถามถึงการทำมาหากินมีความเป็นห่วงเป็นใยซึ่งกันและกัน คนหนุ่มสาวที่ไปทำงานต่างจังหวัด ได้นำเอาวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาให้เพื่อน ๆ

ได้ดูได้เห็นทั้งจากการแต่งตัว การบริโภค กรณีของแดงทำงานที่ห้างสรรพสินค้าได้ชักชวนเพื่อน และน้องให้ไปทำงานด้วย เพราะทำอะไรเหนื่อย ไม่พอกิน (พ่อของแดงมีทั้งไร่และสวนกล้วยอยู่ประมาณ 5 ไร่) แแดงได้แสดงให้เห็นว่าเขามีความเป็นอยู่ที่ดี โดยใส่เสื้อผ้าที่คนในหมู่บ้านไม่มีใครหาซื้อมาได้ ซื้ออาหารมาทำให้อยู่ดีกินดีอย่างเหลือเฟือ พ่อแม่ก็มีความพอใจที่เห็นลูกมีเงินและมีงานทำ ส่วนอีก 2 ครอบครัวมีลูกสาวไปทำงานต่างประเทศ ไม่ได้กลับมาในวันสงกรานต์ แต่ได้ส่งเงินมาให้ทางบ้านทุกเดือน พ่อแม่ได้รับคำยกย่องจากเพื่อนบ้านว่ามีลูกกตัญญู

จากการปฏิสัมพันธ์ของชุมชนสองหมู่บ้านกับภายนอกได้ส่งผลกระทบต่อทัศนคติ โดยเฉพาะการแสวงหาเงินเพื่อที่จะมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวันเป็นสิ่งจำเป็น แต่จากความสามารถและสภาพของเกษตรกรไม่เหมือนกัน สังคมของทั้งสองหมู่บ้านจึงมีการแบ่งกันตามลักษณะของสังคม เศรษฐกิจในหมู่บ้าน จะสามารถแบ่งกันเองว่าใครมีฐานะอย่างไร เป็นที่รู้จักกันในหมู่บ้านทั้งสอง และเพื่อให้เห็นภาพความแตกต่างในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรในชุมชน รัฐ และกลุ่มทุนที่จะนำไปวิเคราะห์ถึงผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตต่อเกษตรกรแต่ละกลุ่มในบทต่อไปได้ชัดเจนมากขึ้น การศึกษาครั้งนี้จึงแบ่งเกษตรกรออกเป็น 3 กลุ่ม ซึ่งจะพิจารณาจากการถือครองที่ดินเป็นหลัก รายได้และที่มาของรายได้ สภาพที่อยู่อาศัย การมีทรัพย์สิน รวมทั้งพิจารณาจากการบอกเล่าที่เกษตรกรแบ่งกันเอง คือ

เกษตรกรจน หมายถึง เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกิน มีรายได้จากการรับจ้างโดยทั่วไป ทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ที่อยู่อาศัยไม่ถาวร ส่วนใหญ่แล้วไม่มีทรัพย์สินราคาแพง แต่บางครั้งมีรถจักรยานยนต์เล็ก ๆ น๊อคม หรือรถจักรยานยนต์ (ตามสภาพของท้องถิ่น) อาชีพหลักคือรับจ้างและเก็บหาของป่าขาย เป็นที่ทราบกันในหมู่บ้านว่าเป็นครัวเรือนสภาพอย่างนี้มีฐานะยากจน

เกษตรกรปานกลาง หมายถึง เกษตรกรที่มีที่ดินทำกินบางส่วนสามารถทำการผลิตทางการเกษตรได้ มีรายได้จากการรับจ้าง ค้าขาย เลี้ยงสัตว์ บางครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกิน แต่สามารถมีรายได้จากหลายทาง หรือมีเอกสารสิทธิที่บ้านนำไปกู้เงินมาลงทุนในการเช่าที่ดินคนอื่นได้ มีที่อยู่อาศัยที่ถาวร และมีเครื่องใช้ไฟฟ้าครัวเรือนละ 1 - 3 ชนิด และมีทรัพย์สินอย่างอื่น เช่น รถจักรยานยนต์ เป็นที่รู้จักกันในหมู่บ้านว่าเป็นคนที่มีฐานะพอมีพอกิน ไม่ลำบาก

เกษตรกรรวย หมายถึง เกษตรกรซึ่งมีที่ดินทำกิน และมีศักยภาพในการผลิตทั้งเพื่อบริโภคและปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย มีรายได้แน่นอนจากทั้งการเกษตร ค้าขาย ส่วนครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินมีอาชีพอื่นที่ถาวร เช่น ค้าขาย มีโรงสี รับราชการ มีรถรับจ้าง ลักษณะที่อยู่อาศัย

ถาวร และมีเครื่องใช้ไฟฟ้าหลายชนิดทุกครัวเรือน รวมถึงทรัพย์สินอย่างเช่น รถยนต์ และรถจักรยานยนต์ เป็นต้น และเป็นที่รู้จักกันในหมู่บ้านว่าเป็นคนมีฐานะดี

3. ลักษณะการถือครอง

ทรัพยากรในสังคมลานั้นเป็นทรัพยากรที่ผูกขาดโดยเจ้าผู้ครองนครรัฐ ประชาชนไม่มีสิทธิในที่ดิน เพราะที่ดินเป็นของรัฐ (ชูลิทธิ ชูชาติ 2524 : 43) แต่ประชาชนก็ได้อาศัยและทำกินมาโดยถือสิทธิการใช้ เช่นเดียวกับของสองหมู่บ้านกรณีศึกษา มีพัฒนาการในการถือครองและการใช้ภายใต้กฎเกณฑ์ร่วมกันของชุมชนมายาวนาน ทั้งมีการแบ่งประเภทของที่ดินตามลักษณะการใช้ประโยชน์เป็นที่บ้าน ที่นา ที่สวน ที่ไร่ และที่หันทุ่ม (ที่สาธารณะของหมู่บ้าน) โดยมีการควบคุมและจัดการในระดับที่แตกต่างกัน เช่นที่บ้านและที่นามีความสำคัญต่อการผลิตและอยู่อาศัยจึงถือเป็นกรรมสิทธิ์หรือทรัพย์สินของตระกูล มีหน้าที่ดูแลรักษาสืบทอดกันภายในตระกูล ส่วนที่สวนที่ไร่ และที่หันทุ่ม ถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวมที่สมาชิกทุกคนในชุมชนมีสิทธิการใช้ และวางกฎเกณฑ์ ประเพณีการจัดการและการใช้ร่วมกัน ทั้งในระดับครัวเรือน ตระกูล และชุมชนสำหรับพื้นที่แต่ละประเภท

เมื่อรัฐสถาปนาระบบกรรมสิทธิ์ขึ้นในชุมชน โดยคำนึงถึงความมั่นคงในการถือครองที่มีเอกสารสิทธิที่รัฐออกให้ภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเป็นสำคัญ แตกต่างจากระบบการถือครองที่ดินของชุมชน ที่มองถึงการตอบสนองต่อประโยชน์ในการผลิตของที่ดินแต่ละประเภท แสดงถึงการใช้ประโยชน์เป็นหลัก ทำให้ระบบการถือครองที่ดินประเภทต่าง ๆ ของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไป และมีข้อจำกัดจากการใช้และครอบครองมากขึ้น ไม่สอดคล้องกันระหว่างกฎหมายและประเพณีการถือครองของเกษตรกรในชุมชน โดยที่ชุมชนไม่ได้มองความสำคัญของลักษณะของที่ดิน แต่มองถึงการใช้ประโยชน์เป็นสำคัญ

การถือครองที่ดินแต่ละประเภทในสองหมู่บ้านนี้มีข้อจำกัดมากเพราะมีที่ราบน้อย ดังนั้นหากตระกูลใดเข้ามาบุกเบิกและมีแรงงานในครัวเรือน จะเป็นครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินโดยเฉพาะที่นาซึ่งถือเป็นแหล่งผลิตที่สร้างความมั่นคงต่อการดำรงอยู่ จนต้องมีกฎเกณฑ์จารีตสืบทอดเฉพาะในกลุ่มตระกูล ทำให้กลุ่มที่ถือครองที่ดินดั้งเดิมมีฐานะดี แสดงถึงการถือครองที่ดินยังเป็นเครื่องชี้ถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และรากฐานในการผลิต และมีอำนาจในความสัมพันธ์ทางการผลิต

ในชุมชน เพราะเจ้าของปัจจัยการผลิตจะเป็นผู้กำหนดการแบ่งปันผลผลิต และควบคุมปัจจัยการผลิตที่จะส่งผลต่อความแตกต่างกันทางสถานภาพของเกษตรกรในชุมชน (ดูตารางที่ 2.1)

จากตารางที่ 2.1 พบว่า เกษตรกรจนในบ้านปางฮ้างและบ้านปางม่วงไม่มีที่ดินทำกินทั้งหมด คือ ร้อยละ 100 ของครัวเรือนเกษตรกรจน ส่วนเกษตรกรปานกลางในบ้านปางฮ้างไม่มีที่ดินทำกิน จำนวนร้อยละ 28.6 และบ้านปางม่วงมีจำนวนร้อยละ 26.7 ของครัวเรือนเกษตรกรปานกลางของแต่ละหมู่บ้าน ส่วนที่เหลือ ประมาณร้อยละ 70 จึงเป็นเกษตรกรปานกลางที่มีที่ดินทำกิน และสำหรับเกษตรกรรวยในบ้านปางฮ้าง พบว่า ไม่มีที่ดินทำกิน จำนวนร้อยละ 37.5 และบ้านปางม่วงจำนวนร้อยละ 11.1 ของครัวเรือนเกษตรกรรวยของแต่ละหมู่บ้าน ส่วนที่เหลือ ประมาณร้อยละ 80 เป็นเกษตรกรรวยที่มีที่ดินทำกินในหมู่บ้าน ทำให้เห็นว่าเกษตรกรรวยของทั้งสองหมู่บ้านมีการถือครองที่ดินมากกว่าเกษตรกรปานกลาง ส่วนขนาดเฉลี่ยของที่ดินที่ถือครอง คือ 5.1 ไร่ เป็นขนาดที่พอเหมาะสำหรับครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งมีขนาดครัวเรือนเฉลี่ย 4.0 คน (สำนักงานเกษตรอำเภอแม่แตง)

กล่าวโดยสรุป ในแต่ละหมู่บ้านยังมีครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินในอัตราที่สูง ในบ้านปางฮ้าง ร้อยละ 71.5 ของครัวเรือนเกษตรกรในหมู่บ้าน และในบ้านปางม่วงร้อยละ 53.5 ของครัวเรือนเกษตรกรในหมู่บ้าน และพบว่าการถือครองที่ดินทำกินในบ้านปางฮ้างน้อยกว่า เพราะว่าสภาพพื้นที่ในหมู่บ้านปางฮ้างส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สูง ที่ราบมีน้อย ไม่สามารถที่จะบุกเบิกเป็นนาได้ ทั้งยังพบว่าไม่สามารถจะขยายที่ดินทำกินประเภทสวนและไร่ได้ เนื่องจากอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง มีโครงการปลูกป่าของรัฐ และพื้นที่บางส่วนของหมู่บ้านยังอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติอีกด้วย ทำให้ที่ดินทำกินในบ้านปางฮ้างมีน้อยกว่าบ้านปางม่วงดังกล่าว ก่อนที่จะประสบปัญหาจากการจัดการป่าโดยรัฐนั้น เกษตรกรบ้านปางฮ้างส่วนใหญ่ได้อาศัยพื้นที่สูงปลูกข้าวไร่และทำสวน เพราะที่นามีจำกัด สามารถบุกเบิกที่นาได้ประมาณ 10 ครัวเรือนเท่านั้น ทำให้ที่ไร่และที่สวนในบ้านปางฮ้างมีมากกว่าบ้านปางม่วง จากการปรับตัวของเกษตรกรที่มีที่นาจำกัด เมื่อรัฐเข้ามาจัดการป่า ทำให้การใช้พื้นที่ของเกษตรกรประสบปัญหาจากการย้ายปลูกไม่ได้เหมือนเดิม บางรายหาทางออกด้วยการปลูกกล้วยสับเปลี่ยนกับข้าวไร่ (การปลูกข้าวไร่ซ้ำที่เดิมทุกปี กล้วยจะขึ้นมากและดินเสื่อม ให้ผลผลิตน้อย) แต่บางรายปลูกกล้วยหรือผลไม้ยืนต้นอื่น ๆ เพื่อที่จะแสดงการใช้ประโยชน์ในที่ดินเพื่อป้องกันการรบกวนสิทธิจากบุคคลอื่นและรัฐ แล้วหันไปรับจ้าง (มีเกษตรกร 2 ราย) ในบ้านปางฮ้างปล่อยที่ไร่เหล่านักดินไว้ เจ้าหน้าที่ของรัฐจึงเข้าไปปลูกป่าทำให้เกษตรกร

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบจำนวนครัวเรือนเกษตรกรรมตามสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และขนาดการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตร
ของบ้านปางฮ้างและบ้านปางม่วง ปี 2536 (เป็นที่ดินทำกินที่มีเอกสารสิทธิและไม่มีเอกสารสิทธิ)

สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ	จำนวนครัวเรือน	จำนวนครัวเรือน ไม่มีที่ดินทำกิน	ที่นา/ไร่			ที่ไร่/ไร่			ที่สวน/ไร่		
			จำนวนครัวเรือน	พื้นที่ เฉลี่ย	ขนาด	จำนวนครัวเรือน	พื้นที่ เฉลี่ย	ขนาด	จำนวนครัวเรือน	พื้นที่ เฉลี่ย	ขนาด
บ้านปางฮ้าง											
เกษตรกรจน (รับจ้าง)	94 (59.5)	94 (100.0)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
เกษตรกรปานกลาง	56 (35.4)	16 (28.6)	6 (10.7)	34	5.7	20 (35.7)	68	3.4	16 (28.6)	104	6.5
เกษตรกรรวย	8 (5.1)	3 (37.5)	4 (50.0)	35	8.8	3 (37.5)	15	5.0	5 (62.5)	22	4.4
รวม	158 (100.0)	113 (71.5)	10 (6.3)	69	6.9	23 (14.6)	83	3.6	21 (13.2)	126	6.0
บ้านปางม่วง											
เกษตรกรจน (รับจ้าง)	99 (38.7)	99 (100.0)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
เกษตรกรปานกลาง	130 (50.8)	35 (26.9)	22 (16.9)	95	4.3	32 (42.6)	107	3.3	36 (27.7)	150	4.2
เกษตรกรรวย	27 (10.5)	3 (11.7)	20 (74.1)	115	5.6	7 (25.9)	68	9.7	3 (11.1)	12	4.0
รวม	256 (100.0)	137 (53.5)	42 (16.4)	210	5.0	39 (15.2)	175	4.5	39 (15.2)	162	4.2

- หมายเหตุ 1. มีบุคคลภายนอกเข้ามาซื้อที่นา ที่สวน ที่ไร่ ในบ้านปางฮ้าง 2 ราย ๆ ละประมาณ 100 กว่าไร่ ทำให้ที่นาซึ่งมีอยู่ไม่มากนัก
ปัจจุบันเกษตรกรที่มีที่นาเป็นของตนเองเพียง 2 ครัวเรือน เนื้อที่ประมาณ 25 ไร่ ส่วนเกษตรกรอีก 8 ครัวเรือน ทำนาในที่ดิน
ของตนเอง ซึ่งได้ขายไปแล้วเมื่อปี 2535 โดยไม่ต้องเช่า เพราะยังจ่ายเงินกันไม่ครบ ส่วนในบ้านปางม่วงมีบุคคลภายนอกมาซื้อ
ที่นาประมาณ 100 กว่าไร่ และเกษตรกรที่ขายที่นา 9 ครัวเรือน ได้เข้าที่นาของตนเองที่ขายไปแล้วทำกินอยู่ในปัจจุบัน
2. เกษตรกรรายและปานกลาง บางครัวเรือนไม่มีที่ดินทำกิน แต่มีอาชีพอื่นที่ถาวร ส่วนการถือครองที่ดินนั้นบางครัวเรือนมีทั้งที่สวน
ที่ไร่ และที่นา หรือมีที่นาและที่สวน เป็นต้น การอ่านค่าตามตารางแนวนอน จำนวนครัวเรือน จึงมากกว่าจำนวนจริงของ
ครัวเรือนแต่ละสถานภาพ เช่น เกษตรกรปานกลางในบ้านปางฮ้างไม่มีที่ดินทำกินจำนวนร้อยละ 28.6 ของครัวเรือนเกษตรกร
ปานกลาง ส่วนที่เหลือคือจำนวนร้อยละ 71.4 จึงเป็นครัวเรือนของเกษตรกรปานกลางที่มีที่ดินทำกิน แต่เมื่อรวมค่าตามแนวนอน
ของตารางพบว่า มีตัวเลขเป็นร้อยละ 75 เป็นต้น

2 รายไม่สามารถทำกินในที่ดินดังกล่าว) ส่วนที่ไร่และที่สวนในบ้านปางม่วง แม้จะมีนโยบายไม่ให้ขยายพื้นที่เพิ่ม เพราะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติก็ตาม แต่ก็ไม่ถูกรบกวนสิทธิจากนโยบายการปลูกป่าเหมือนกับบ้านปางฮ้าง เมื่อเปรียบเทียบถึงความมั่นคงในการถือครองที่ดินแล้ว ในบ้านปางฮ้างจึงพบกับความเสี่ยงต่อเสถียรภาพในที่ดินทำกินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ จากที่เคยมีสิทธิการใช้ภายใต้กฎเกณฑ์และประเพณีของหมู่บ้าน เมื่อถูกรบกวนสิทธิจากรัฐ โดยอ้างกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติที่จะยึดที่ทำกินของเกษตรกรมาปลูกป่าสูงกว่าบ้านปางม่วง ทำให้เกษตรกรทั้งสองหมู่บ้านเรียกร้องขอกกรรมสิทธิ์ที่จะสร้างความมั่นคงในที่ดินของตนเอง เกรงว่าจะสูญเสียที่ดินทำกินไป ซึ่งให้เห็นว่าเกษตรกรต้องการเอกสารสิทธิในที่ดินซึ่งอยู่ในเขตป่าในเงื่อนไขนี้ เพื่อป้องกันการแย่งสิทธิจากรัฐ เพราะในหมู่บ้านทั้งสองมีที่ดินที่ถือครอง เช่นที่บ้านซึ่งไม่มีเอกสารสิทธิใด ๆ ก็ตาม แต่เกษตรกรไม่ได้ร้องขอเอกสารสิทธิจากรัฐ เพราะคิดว่าไม่มีใครมาแย่งหรือเอาไปได้ แต่เมื่อหมู่บ้านทั้งสองเปลี่ยนแปลงการผลิตในรูปแบบของการใช้ทุน ความต้องการเอกสารสิทธิในที่ดินมีมากขึ้น เพราะจะต้องใช้เอกสารสิทธิเป็นหลักค้ำประกันเงินกู้ และเมื่อที่ดินถูกจัดการในระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลโดยรัฐเป็นผู้ออกเอกสารตามกฎหมายที่ดิน ทำให้ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สิน และสามารถซื้อขายได้ เป็นเหตุให้วัตถุประสงค์ในเอกสารสิทธิถูกเปลี่ยนไปเป็นการค้ามากขึ้น (จะวิเคราะห์ในบทต่อไป)

4. ที่มาของรายได้

จากลักษณะการถือครองที่ดินแต่ละประเภท ที่ได้แสดงถึงความแตกต่างของเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรรายกับเกษตรกรปานกลาง ที่เป็นผู้มีที่ดินทำกินและมีรายได้จากอาชีพการเกษตรเป็นหลัก ในขณะที่เกษตรกรจนหรือเกษตรกรปานกลางบางส่วนของทั้งสองหมู่บ้านซึ่งมีอยู่จำนวนมาก และมีวิถีการดำรงชีวิตด้วยอาชีพต่าง ๆ กัน ทำให้การดำรงอยู่ของเกษตรกรมีอาชีพที่แตกต่างหลากหลาย เพื่อที่จะยังคงความสามารถในการดำรงอยู่ของเกษตรกร จะเห็นได้ชัดจากแหล่งที่มาของรายได้ที่เกษตรกรพึ่งพาในบริบทของสองหมู่บ้าน (ดูตารางที่ 2.2)

จากตารางที่ 2.2 บ้านปางฮ้างมีเกษตรกรจนร้อยละ 59.5 ของเกษตรกรทั้งหมดในหมู่บ้าน รองลงมาคือ เกษตรกรปานกลางร้อยละ 35.4 และมีเกษตรกรรวยเพียงร้อยละ 5.1 ของเกษตรกรในหมู่บ้าน ส่วนเกษตรกรในบ้านปางม่วงมีเกษตรกรปานกลางมาก ร้อยละ 50.8 ของเกษตรกรในหมู่บ้าน รองลงมาคือเกษตรกรจนร้อยละ 38.7 และเกษตรกรรวยมีร้อยละ 10.5 เกษตรกรรวยที่มีฐานะดีและปานกลางจึงมีมากในหมู่บ้านปางม่วง

พิจารณาที่มาของรายได้ตามสถานภาพทางเศรษฐกิจแล้ว เกษตรกรที่ไม่สามารถเป็นผู้ผลิตทางการเกษตร เพราะไม่มีที่ดินทำกิน แต่ยังพบว่าการเลี้ยงสัตว์ไว้ตามบ้านเพราะใช้พื้นที่น้อยไว้บริโภค และเหลือขายในบ้านปางฮ้างร้อยละ 2.2 และบ้านปางม่วงร้อยละ 2.6 ของรายได้รวม และพบว่าเกษตรกรจนต้องพึ่งพามากที่สุด คือ การรับจ้างและการเก็บหาของป่า ในบ้านปางฮ้าง เกษตรกรจนมีรายได้จากการรับจ้างร้อยละ 47.2 และรายได้จากการเก็บหาของป่า ร้อยละ 17.2 ส่วนในบ้านปางม่วง รายได้จากการรับจ้างร้อยละ 46.6 และรายได้จากการเก็บหาของป่าร้อยละ 14.5 นับว่ามีอัตราที่ใกล้เคียงกัน และพบว่าเกษตรกรจนยังไปรับจ้างเลี้ยงไม้ทั้งสองหมู่บ้าน นอกจากนี้ ยังมีการพึ่งพารายได้จากภายนอกหมู่บ้านซึ่งเป็นเงินที่ลูกออกไปทำงานแล้วส่งเงินมาให้พ่อแม่ในบ้านปางฮ้างร้อยละ 27.8 และบ้านปางม่วงร้อยละ 26.0 ของครัวเรือนเกษตรกรจน

สำหรับเกษตรกรปานกลางในหมู่บ้านปางฮ้างนั้น พบว่าการได้มาของรายได้ตามลำดับมากน้อยคือ การผลิตทางการเกษตรร้อยละ 37.9 รายได้จากนอกหมู่บ้านร้อยละ 19.4 รายได้จากการรับจ้างร้อยละ 14.3 รายได้จากการค้าขาย ร้อยละ 11.7 รายได้จากการเก็บหาของป่า ร้อยละ 10.1 รายได้จากการทำไม้ ร้อยละ 3.9 และรายได้จากการเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 2.7 ของรายได้เกษตรกรปานกลางทั้งหมดของบ้านปางฮ้าง ส่วนในหมู่บ้านปางม่วงนั้นพบว่ารายได้ที่เกษตรกรปานกลางพึ่งพาอยู่ตามลำดับมากไปหาน้อยคือ การผลิตทางการเกษตรร้อยละ 30.1 รายได้จากภายนอกหมู่บ้านร้อยละ 18.1 การทำไม้ร้อยละ 15.1 ค้าขายร้อยละ 15.1 การรับจ้างร้อยละ 12.0 เก็บหาของป่า ร้อยละ 6.6 และเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 3.0 ของรายได้เกษตรกรปานกลางบ้านปางม่วง

กรณีของเกษตรกรรวยในบ้านปางฮ้าง พบว่า รายได้มากที่สุดคือ การผลิตทางการเกษตร ร้อยละ 31.0 รองลงมาคือค้าขายร้อยละ 22.1 รายได้จากอื่น ๆ ร้อยละ 21.7 รายได้จากภายนอกบ้านร้อยละ 12.1 ทำไม้ร้อยละ 10.1 และเลี้ยงสัตว์ร้อยละ 3.0 ของ

รายได้เกษตรกรรายบ้านปางฮ้าง ส่วนเกษตรกรรายในหมู่บ้านปางม่วงนั้น พบว่ามีรายได้มากที่สุด คือ การผลิตทางการเกษตรร้อยละ 26.2 รองลงมาคือ ค่าขายร้อยละ 25.6 รายได้จากอื่น ๆ ร้อยละ 18.4 จากการทำไม้ ร้อยละ 17.0 รายได้จากการทำงานนอกบ้านร้อยละ 10.2 และจากการเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 2.6 ของรายได้เกษตรกรรายในหมู่บ้านปางม่วง แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ต้องพึ่งพารายได้นอกภาคเกษตรในการดำรงอยู่มาก มีแต่เกษตรกรรายและเกษตรกรปานกลาง ที่ทำการเกษตรทั้งเพื่อการค้าและบริโภคอยู่เป็นรายได้หลัก และยังสามารถมีรายได้จากนอกภาคเกษตรเสริมอีกด้วย

จากการศึกษาพบว่า เกษตรกรรายจำนวน 18 ครัวเรือน สามารถผลิตข้าวได้พอกินตลอดปีและเหลือขายด้วย ส่วนเกษตรกรปานกลางนั้นในหมู่บ้านปางฮ้างปลูกข้าวพอกินตลอดปี 2 ครัวเรือน และบ้านปางม่วงปลูกข้าวพอกินตลอดปี จำนวน 8 ครัวเรือน ส่วนใหญ่แล้วเกษตรกรที่ปลูกข้าวนาปีและปลูกข้าวไร่จะมีข้าวกินประมาณ 5 - 8 เดือน เพื่อความชัดเจนในความสามารถของเกษตรกร กรณีของจำรัส เป็นเกษตรกรฐานะราย ทำสวนกล้วย มะละกอ มะม่วง นอกจากจะเก็บผลผลิตของตัวเองไปขายแล้ว ยังรับซื้อผลผลิตจากสวนของชาวบ้านไปขายอีกด้วย เพราะมีรถยนต์ จำรัสไม่ได้ทำนาจึงต้องซื้อข้าวกิน กรณีของลุงดี เป็นเกษตรกรรายอีกคน ทำนาปี 20 ไร่ โดยการจ้างแรงงานทั้งหมด มีโรงสีของตนเองและรับจ้างสีข้าว ขายข้าวสารในร้านค้าของตนเองด้วย กรณีของอินเป็นเป็นเกษตรกรฐานะปานกลาง ทำนา 3 ไร่ 2 งาน โดยใช้แรงงานในครัวเรือน 2 คน และจ้างเพื่อนบ้านทำการผลิต แต่มีการะค่าใช้จ่ายสูงเนื่องจากมีลูกเล็ก ๆ 3 คน เสรีจจากทำนาก็ปลูกกล้วยเหลือหลังนา ในขณะที่เดียวกันก็นำของป่าและผลผลิตจากสวนกล้วยไปขายตลาดเองด้วย แม้จะมีอาชีพหลายอย่าง แต่ก็ทำไม่มาก หรือเกินความสามารถของตัวเอง บุคคลทั้งสามที่กล่าวมาเป็นส่วนหนึ่งคนมีฐานะดีและปานกลางในหมู่บ้าน ที่พยายามปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองตามสภาวะปัจจุบัน

ส่วนเกษตรกรจนนั้นจะเป็นผู้ที่ไม่มีทั้งที่นา ที่สวน ที่ไร่ จะมีแต่เฉพาะที่ปลูกบ้านอาศัยอยู่หรืออาศัยอยู่ในที่ดินของกลุ่มตระกูล บางครัวเรือนเลี้ยงสัตว์เสริมรายได้จากการรับจ้าง เพราะสามารถใช้พื้นที่ไม่มากนัก เช่น เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ในบริเวณที่บ้าน เนื่องจากในปัจจุบันอาชีพรับจ้างทางการเกษตรอย่างเดียวเริ่มหดสั้น ไม่เหมือนแต่ก่อนซึ่งเคยรับจ้างไถนา ไนไร่ ในสวนของเพื่อนบ้านตามฤดูกาลของการทำการเกษตร ซึ่งเป็นหนทางหนึ่งที่จะมีข้าวกินจากการไปรับจ้างไถนาและไนไร่ข้าวในหมู่บ้าน จะได้ค่าแรงเป็นข้าววันละ 1 ถัง ถ้าหากเป็นเงินค่าแรงงานผู้ช่วย

จะได้ 60 บาท/วัน หญิงจะได้ 50 บาท/วัน (ปี พ.ศ. 2536) เมื่อเกษตรกรทำนาปีและข้าวไร่ ลดลง ทั้งจากการขายที่นาและถูกจำกัดจากพื้นที่ซึ่งเป็นที่ปลูกข้าวไร่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติไม่ให้เคลื่อนย้าย แต่ก่อนคนทำไร่ทำนามีมาก การใช้แรงงานในลักษณะเอามือเอารวัน (ลงแขก) หรือคนจนสามารถเข้าไปใช้แรงงานรับจ้างได้ เป็นการพึ่งพาอาศัยกันในชุมชน ปัจจุบันคนทำนา ลดลง และมีการผลิตแบบใช้ทุน จะต้องจ้างแรงงานเป็นการเพิ่มต้นทุน ทำให้เกิดข้อจำกัดสำหรับผู้ผลิตรายย่อย ที่เป็นเกษตรกรปานกลาง ส่วนเกษตรกรรายที่มีทุนและเข้าถึงแหล่งทุนได้ จึงยังคงสามารถผลิตได้ไม่ปัจจุบัน วิจัยเป็นเกษตรกรปานกลาง กล่าวว่า "ปะเดี๋ยวนี้เยนะต้องจ้างเป็นข้าว ทะดางค์เป็นไปเซะดางอื่นได้นักกว่า ถ้าได้ข้าว 200 ตัง (1 ตังเท่ากับ 30 กิโลกรัม) ต้องเซียงค่าจ้างไปประมาณ 100 ตัง กิ่งตอกิ่ง บางปีก็มกกัน" แสดงให้เห็นแม้แต่การจ้างงานเป็นข้าว ก็ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรปานกลาง เพราะการเอามือเอารวันเริ่มหายไป ในขณะเดียวกันแรงงานในหมู่บ้านมีมากกว่างาน จึงเริ่มไปใช้แรงงานนอกหมู่บ้านทั้งหญิงและชายโดยเฉพาะบ้านปางฮ้างมีผู้ไปใช้แรงงานนอกหมู่บ้านเกิน 3 เดือนขึ้นไป และไปกลับ ซึ่งเป็นงานบริการร้านอาหาร ก่อสร้าง และห้างสรรพสินค้า 38 ครั้งเรือน ส่วนใหญ่อายุประมาณ 18 - 40 ปี และบ้านปางม่วงเริ่มไปใช้แรงงานนอกหมู่บ้านประมาณ 69 ครั้งเรือน ส่วนใหญ่จะไปกลับโดยการเหมารถไป

สำหรับอาชีพค้าขายภายในหมู่บ้าน เนื่องประชากรต้องออกไปใช้แรงงานนอกหมู่บ้านมากขึ้น เวลาที่จะหาอาหารการกินไม่สะดวก การซื้อผักและอาหารต่าง ๆ เช่น ไข่ เนื้อ ปลา มีความจำเป็น แม้แต่ผักหรือพริก ตะไคร้ที่ตนเองเคยปลูกก็ต้องซื้อ ร้านค้าในบ้านปางม่วงค่อนข้างจะใหญ่ ขายของหลายอย่างทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค รวมทั้งเครื่องมือทางการเกษตร ปุ๋ย ยา เมล็ดพันธุ์ ข้าวสาร และมีร้านค้าที่อยู่ติดกับบ้านปางม่วง ชายโทรทัศน์ วิทยุ นั้ดลม ตู้อื่น เตารีด ฯลฯ ร้านค้าในบ้านปางฮ้างส่วนใหญ่จะเป็นร้านขายผักและอาหารแห้ง ข้าวสาร เกษตรกรที่มีอาชีพค้าขายจะถูกมองว่าเป็นเกษตรกรที่มีฐานะดี แม้บางร้านจะขายของไม่มากนักก็ตาม หากเป็นร้านค้าที่เป็นของคนในหมู่บ้านแต่ดั้งเดิมจะค้าขายในลักษณะที่เห็นอกเห็นใจ พึ่งพาอาศัยกันอยู่มาก พบว่ามีเกษตรกรบางคนและบางช่วงไม่มีเงินจ่ายให้ร้านค้า จำนวนเงินที่ติดค้างประมาณ 100 - 800 บาท เมื่อไม่มีใช้จากร้านนี้ก็จะไปซื้อร้านอื่นอีก (เอาอาหารไปโดยไม่จ่ายเงิน ใช้ความเชื่อถือว่าเป็นคนบ้านเดียวกัน) บางคนก็เป็นญาติกัน บางร้านบอกวาก็เห็นใจ เพราะบางคนไม่มีจ่ายจริง ๆ เห็นกันอยู่ แต่ร้านค้าเองก็ต้องใช้เงินทุนหมุนเวียน บางคนก็ใช้

หนี้ครบบ้างไม่ครบบ้างก็ยังดีกว่าไม่ได้เลย อย่างน้อยก็ถือว่าเป็นญาติกัน เคยช่วยเหลือกัน และทำกิจกรรมร่วมกัน จึงเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ในการดำรงอยู่ของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกันอย่างต่อเนื่อง ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน

เนื่องจากพื้นที่การเกษตรมีจำกัด และพบว่าอาชีพที่มีรายได้นอกภาคเกษตรมีสัดส่วนที่สูง เกษตรกรต้องปรับสภาพเพื่อให้คงอยู่ได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน แนวทางหนึ่งก็คือหันไปประกอบอาชีพมากกว่า 1 อย่าง โดยเฉพาะการพึ่งพาพืชนั้นเป็นทางออกของเกษตรกรจนได้มาก จากการขายของไปตามฤดูกาลคือเห็ด ผักป่า หน่อไม้ ใบตอง ฟืน ถ่าน ไม่เฉพาะเกษตรกรอย่างเดียว เกษตรกรปานกลางหรือรายก็เข้าไปเก็บหามาบริโภคเอง ถ้าเหลือก็ขายด้วย อาชีพที่นิยมกันมากคืออาชีพค้าขายผลผลิตทางการเกษตรจากสวนของตัวเอง รับซื้อผลผลิตจากสวนของคนอื่น และรับซื้อของไปตามฤดูกาล บางครัวเรือนมีรายได้เฉพาะซื้อหน่อไม้ไปขายจะมีรายได้ประมาณ 25,000 บาท/ปี แม้การค้าขายจะมีรายได้มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับโดยตัวเงินแล้ว แต่ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ของผู้ที่ค้าขายต้องซื้อเป็นส่วนใหญ่ เช่น ซื้อข้าวกินลิตรละ 8 บาท ถ้าครัวเรือนมี 4 คน จะกินข้าววันละประมาณ 3 ลิตร พี่ผักและกับข้าวจะต้องซื้อทั้งสิ้น ส่วนเกษตรกรที่มีอาชีพรับจ้างหรือทำการเกษตรนั้น สามารถลดค่าครองชีพได้จากการใช้แรงงานรับจ้างของตนเองแลกข้าวเก็บไว้กิน การหุงต้มใช้ฟืน ถ่านที่ได้จากป่า เลี้ยงไก่ไว้บริโภคเอง และสามารถหาพืชผักตามฤดูกาลและปลูกเองอยู่บ้าง ได้สอบถามผู้ที่มีฐานะดี 3 ราย คือการพึ่งพาพืชมามากที่สุด นอกจากอาหารจากป่าที่ชาวบ้านนำมาขายให้แล้ว การหุงต้มจะใช้ถ่าน หาซื้อได้กระสอบละ 100 บาท เพราะการทำอาหารของชาวบ้านจะต้องมีการปิ้งหรือย่าง ใช้เตาแก๊สไม่สะดวก กลัวไม่ปลอดภัย และเวลาหุงข้าวทำกับข้าวใช้ถ่านหมดหมดก็มอดไปเอง แต่ถ้าแก๊สต้องคอยดูแล จะได้เอาเวลาไปทำอย่างอื่นอีก

การเลี้ยงสัตว์ที่เป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิตของเกษตรกรในหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้งสองหมู่บ้านสามารถแยกออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. เลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งาน ได้แก่ วัว ควาย จะเลี้ยงไว้ไถนา เทียมเกวียน ซึ่งมีจำนวนลดลง เพราะเกษตรกรหันมาใช้รถไถเดินตามแทน ซึ่งเชื่อว่ามีประสิทธิภาพสูงกว่า ระยะเวลาทำงานแต่ละวันได้มากกว่า บางรายเปลี่ยนมาเลี้ยงไว้เพื่อขาย สาเหตุหนึ่งที่ขายเพราะไม่มีเวลาดูแล ไม่สามารถปล่อยหากินในป่ารอบ ๆ หมู่บ้านได้ (เกษตรกรจะเลี้ยงแบบปล่อย) จะเข้าสวนคนอื่น ที่นำหลังฤดูทำนาไม่ว่างเว้น เพราะจะปลูกถั่วเหลืองหลังนา สำหรับتناในบ้นบึงอย่าง

กำลังถมดินเพื่อที่จะทำบ้านจัดสรร หากเลี้ยงวัวควายในเวลากลางคืนลุงพรบอกว่าแมลงมากขึ้น ต้องสุมควันไฟให้ตลอดคืน ทั้งคนทั้งควายไม่ได้หลับพอ ๆ กัน หนูในนาในส่วนที่เคยเป็นอาหาร สัตว์ต้องกลายเป็นวัชพืชที่ต้องกำจัดทิ้ง วิถีชีวิตของธรรมชาติสายนี้คงจะต้องขาดตอนไป สัตว์ที่พอ เหลืออยู่มากก็จะเป็นวัวที่เลี้ยงไว้ขายและใช้งานเทียมเกวียนลากขนผลผลิตจากสวน การเลี้ยงวัว สะดวกกว่าควายโดยการผูกไว้แล้วจำกัดบริเวณให้กินหญ้า ไม่เป็นโรคง่าย ส่วนควายจะต้องมี แหล่งน้ำให้ควายได้นอนเพื่อปรับอุณหภูมิ ลุงพรให้ข้อคิดว่า ในความคิดของชาวบ้านแล้วจะแยกแยะ เลยว่าถ้าไถนาแล้วจะต้องใช้ควาย แต่ถ้าเทียมเกวียนหรือขาย บริโภคจะต้องเป็นวัว ดังนั้น เหตุผลที่หันมาหมดไปควายจึงหมดไปด้วย

2. การเลี้ยงไว้สำหรับบริโภค และเหลือขายบางส่วน สัตว์พวกนี้ได้แก่ เป็ด ไก่ ส่วนมากเลี้ยงแบบปล่อยลานและให้หากินเองตามธรรมชาติ จากการสำรวจโดยประมาณพบว่า มีไก่ในบ้านปางฮ้างและบ้านปางม่วง หมู่บ้านละประมาณ 300 กว่าตัว

3. การเลี้ยงไว้เพื่อขาย ได้แก่ วัว หมู และไก่ ซึ่งทั้งวัว หมู และไก่มีทั้งเลี้ยงไว้ในครอบครัว ๆ ละ 2 - 3 ตัว จนถึงการเลี้ยงแบบฟาร์ม ในบ้านปางม่วง มีหมูในบ้านปางฮ้าง ประมาณ 50 ตัว และในบ้านปางม่วงประมาณ 170 ตัว (เหตุที่ใช้ประมาณเพราะมีการซื้อขายไป จำนวนจึงไม่แน่นอน)

แสดงให้เห็นว่า สัตว์เลี้ยงเป็นทางออกอย่างหนึ่งทำให้เกษตรกรในป่าซึ่งมีข้อจำกัด เกี่ยวกับพื้นที่ทำกิน ที่ช่วยให้มีอาหารบริโภคแล้วยังสามารถขายนำเงินมาซื้อปัจจัยการดำรงชีพอื่น โดยไม่ต้องลงทุนมากนัก

กล่าวสรุปได้ว่า เกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมากกว่าที่จะมุ่งทำการเกษตรเพียง อย่างเดียว จากข้อจำกัดของสภาพพื้นที่ราบมีน้อย เกษตรกรยังสามารถหาทางออกได้จากการ พึ่งพาการรับจ้างจากภายนอกเลี้ยงสัตว์ และการพึ่งพาป่าภายในชุมชน รวมถึงการนำผลผลิตจาก สวนหรือผลผลิตจากปามาขายให้แก่พ่อค้าในหมู่บ้าน เป็นลักษณะเครือข่าย ซึ่งลูกข่ายสามารถนำ ข้าวสารหรือเงินไปใช้ก่อนได้ และเมื่อนำของมาขายแล้วค่อยหักลบกลบหนี้กัน เช่น กรณีของนาย จำรัส ซึ่งมีรถบรรทุกนำผลผลิตการเกษตรไปขาย ลูกข่ายของนายจำรัสก็เป็นญาติกัน การดำรงอยู่ จึงมีความหลากหลาย แม้จะพบว่าเกษตรกรมีแนวโน้มเป็นแรงงานรับจ้างมากขึ้น ต้องใช้แรงงาน หาเงินซื้ออาหารที่ตนเองเคยหาได้หรือเคยปลูกได้เพราะเงื่อนโซ่ของเวลาและพื้นที่ทำการเกษตร การกำหนดหรือระบุอาชีพของเกษตรกรทั้งสองหมู่บ้านจึงไม่สามารถระบุได้เพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่ง

ที่เห็นได้ชัดคือ ตัวเลขการเปลี่ยนแปลงที่สำนักงานเกษตรอำเภอแม่แตงระบุไว้เมื่อปี 2532 บ้านปางช้างเกษตรกรเคยทำนาเป็นหลัก 26 ราย ปัจจุบันเหลืออยู่ 10 ราย และบ้านปางม่วง จาก 123 ราย ปัจจุบันเหลืออยู่ 42 ราย ส่วนที่เปลี่ยนไปก็คือ ไม่มีอาชีพรับจ้างและค้าขายพืชผลทางการเกษตรและของป่า เพราะเกษตรกรขนาดเล็ก ได้ขายที่ดินทำกินให้กับบุคคลภายนอกไปด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน (จะกล่าวในบทต่อไป)

แม้จะพบว่าเกษตรกรที่มีที่ดินทำกินส่วนใหญ่ เป็นเกษตรกรที่มีฐานะดีและปานกลาง ซึ่งเป็นเกษตรกรที่มีศักยภาพในการผลิตทั้งเพื่อบริโภคในครัวเรือน และปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขาย เพราะมีทุนและแรงงาน ทำให้การผลิตข้าวในที่นาของเกษตรกรรายและปานกลางได้สร้างความมั่นคงให้กับเกษตรกรทั้งสองสถานภาพ ไม่ต้องซื้อข้าวกิน และยังสามารถปลูกพืชพาณิชย์ขายหลังฤดูการทำนา หรือหาอาชีพอย่างอื่นได้อีก แสดงให้เห็นว่า การถือครองที่ดินและความสามารถในการผลิตทางการเกษตรยังมีความสำคัญและสร้างความมั่นคงให้กับเกษตรกรทั้งสองหมู่บ้านอยู่ แต่เมื่อสำรวจให้ลึกลงไปแล้ว เกษตรกรที่ผลิตในรูปแบบที่ใช้ทุนกำลังประสบปัญหาจากการเป็นหนี้สินขึ้น (จะวิเคราะห์ในบทต่อไป) แต่เมื่อนำรายได้ของเกษตรกรมาพิจารณาถึงภาระและรายจ่ายของเกษตรกรทุกสถานภาพมาเปรียบเทียบแล้ว พบว่ารายจ่ายของเกษตรกรส่วนใหญ่ ที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสการบริโภคนิยมเข้ามาสู่ชุมชนและรายได้กับรายจ่ายไม่สมดุลย์กัน ในขณะที่เกษตรกรต้องซื้อทุกอย่าง เช่น ซื้ออาหารจากร้านค้าในหมู่บ้านที่ซื้อทั้งอาหารแห้งและสดมาจากตลาด และเกือบทุกรั้วเรือนซื้อข้าวกิน ค่าเสื้อผ้า ค่าไฟฟ้า ค่าเล่าเรียนบุตร ค่าซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้าและเฟอร์นิเจอร์ (ที่ซื้อโดยระบบผ่อนและเงินสด) ค่าน้ำมันรถในการเดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน และค่ารักษาพยาบาล แสดงถึงการพึ่งพาปัจจัยการยังชีพในชีวิตประจำวันจากภายนอกเพิ่มขึ้น

5. การขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐานกับระบบสาธารณูปโภคของหมู่บ้าน

การคมนาคมทั้งสองหมู่บ้านมีความสะดวกเพราะมีถนนลาดยาง คือ ถนนสายแม่มาลัย - ปาย (ระยะทางประมาณ 20 กิโลเมตร) แยกจากอำเภอแม่แตง ถึงตัวหมู่บ้าน และสามารถไปยังจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2518 เดิมเป็นทางเกวียน ถูกพัฒนามาเป็นถนนลูกรัง และเป็นถนนลาดยาง ทำให้ปัจจุบันการติดต่อกันภายนอกชุมชนสะดวกขึ้น มีรถประจำทางวิ่งตลอดเวลาในเวลากลางวัน ใช้เวลาเดินทางประมาณ 30 นาที จากหมู่บ้านถึงอำเภอแม่แตง

สาธารณูปโภคอีกชนิดหนึ่งคือไฟฟ้า ทำให้ในหมู่บ้านทั้งสองนั้นประชาชนประมาณร้อยละ 98 ใช้ไฟฟ้าส่วนอีกร้อยละ 2 มีบ้านอยู่ในสวนและที่ไร่ไม่สามารถใช้ไฟฟ้าได้ การไฟฟ้าได้เดินสายเข้ามาถึงหมู่บ้านทั้งสองตามถนนสายแม่มาลัย - ปาย เมื่อปี พ.ศ. 2522

จากที่ชาวบ้านมีถนนและไฟฟ้าทำให้สามารถติดต่อกับภายนอกได้เป็นอย่างดี สามารถรับรู้ข่าวสารหรือเทคโนโลยีได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะจากวิทยุ โทรทัศน์ หรือจากการอ่านหนังสือพิมพ์ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ หมู่บ้าน และทุน เป็นไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ถูกเรียกว่าการพัฒนาความเจริญสู่ชนบท พร้อมกับสิ่งที่ชาวบ้านมองว่ามีความจำเป็นสำหรับชีวิตตามมา โดยการซื้อรถยนต์จักรยานยนต์อย่างมากมายและเลิกใช้รถประจำทาง ซื้อจากระบบเงินผ่อนและเงินสดตามมา ในบ้านปางฮ้างมีรถยนต์ 14 คัน หรือประมาณ 11.3 คัน/เรือน/คัน รถจักรยานยนต์ 46 คัน หรือประมาณ 3.4 คัน/เรือน/คัน ส่วนในบ้านปางม่วงมีรถยนต์ 18 คัน หรือประมาณ 14.2 คัน/เรือน/คัน รถจักรยานยนต์ 93 คัน หรือประมาณ 2.8 คัน/เรือน/คัน พร้อมทั้งการใช้เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม เตารีด วิทยุ หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ฯลฯ พบว่า บ้านปางฮ้างมีโทรทัศน์ 97 เครื่อง หรือประมาณ 1.6 คัน/เรือน/เครื่อง ตู้เย็น 90 หลัง หรือประมาณ 1.7 คัน/เรือน/เครื่อง ส่วนในบ้านปางม่วงมีโทรทัศน์ 176 เครื่อง หรือประมาณ 1.5 คัน/เรือน/เครื่อง และตู้เย็น 156 หลัง หรือประมาณ 1.6 คัน/เรือน/หลัง มีทั้งซื้อด้วยระบบผ่อนส่งและเงินสด แม้จะพบว่าบางครัวเรือนใช้ตู้เย็นเพื่อแช่น้ำเย็นไว้ดื่มเพียงอย่างเดียว แต่มีไว้เพื่อแสดงถึงฐานะที่ชาวบ้านด้วยกันใช้เงินเป็นเครื่องชี้วัดสถานะภาพ

สาธารณูปโภคสำคัญของหมู่บ้านที่ถือว่ามีความสำคัญก็คือ ประปาภูเขาของบ้านปางฮ้างได้กั้นน้ำแม่ฮ้างทำเป็นฝายน้ำล้น แล้วต่อท่อน้ำจากลำห้วยมาใช้ในหมู่บ้านเกือบทุกหลังคาเรือน ยกเว้นหย่อมบ้านซึ่งอยู่บนเนินเขาและปลายน้ำ แต่ก็สามารถใช้กับเพื่อนบ้านและชุดบ่อน้ำตื้นเองได้ ส่วนใหญ่บ้านปางม่วงนำน้ำจากบ่อมาทำประปา แต่พบว่าชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านนิยมชุดบ่อน้ำไว้ใช้ส่วนตัวมากกว่า พบในบ้านปางฮ้างมีบ่อน้ำส่วนตัว 40 บ่อ และบ้านปางม่วงมี 94 บ่อ บางบ่อใช้ร่วมกัน 4 - 8 ครัวเรือน ซึ่งอยู่ในละแวกบ้านหรือในกลุ่มญาติกันถ้าหากใช้น้ำบ่อเดียวกันจะไม่กันรั้วบ้านหรือทำประตูเปิดไว้ ในอดีตเคยใช้บ่อน้ำเป็นของหน้าหมู่บ้าน (ของส่วนรวม) ใช้กันมากเกินไปทำให้น้ำแห้งและสกปรก ปัจจุบันชาวบ้านที่ไม่มีบ่อของตัวเองยังใช้อยู่ ชาวบ้านสองรายเล่าให้ฟังว่า เขาเคยใช้บ่อร่วมกับญาติแต่ใช้กันหลายคน ต่อมาเจ้าของทำรั้วกั้นแต่ไม่ได้บอกว่าไม่ให้ใช้

ซึ่งก็รู้ได้ว่าเจ้าของไม่ยากให้ใช้ ก็เลยไปใช้บ่อของญาติคนอื่นอยู่ 4 เดือน ก็เหมือนเดิมอีก จึงชุดบ่อเองแล้วสบายใจไม่ต้องกลัวใครมาว่าได้ แต่การชุดบ่อน้ำส่วนตัวนั้นค่าใช้จ่ายสูงมากสำหรับชาวบ้าน คือประมาณ 2,000 - 5,000 บาท

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านทั้งสอง จากการที่ผูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของรัฐส่วนกลาง ทำให้หมู่บ้านเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งจากวัฒนธรรมการผลิต และวิถีชีวิตจากภายนอก ที่ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่ทันสมัยและเจริญ ภายใต้การเร่งการพัฒนาชนบทจากรัฐ ชาวบ้านยังจำคำขวัญการพัฒนา มาเล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ ประชามีสุข" เป็นการคาดหวังของชนบทที่จะมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านทั้งสอง ในความเป็นจริงแล้วโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ส่วนใหญ่กำลังตอบสนองต่อทุนที่สะดวกต่อการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนจากการขายและการนำเอาวัฒนธรรมจากภายนอกมาสู่ชุมชน ที่จะใช้ทรัพยากรของชุมชนได้มากขึ้น แสดงถึงการขยายตัวของอำนาจรัฐและตลาดที่จะเข้าไปจัดการและควบคุมชุมชนมากขึ้น แต่ระดับของการเข้าไปนั้นมีความแตกต่างกันแต่ละชุมชน โดยเฉพาะหมู่บ้านทั้งสองนี้น่าสนใจ เนื่องจากแตกต่างจากหมู่บ้านอื่น ๆ คือ พื้นที่ทำกินมีที่ราบน้อย ในบ้านปางฮ้าง แต่มีทัศนียภาพสวยงาม เป็นที่ต้องการของทุนที่จะนำพื้นที่การเกษตรของหมู่บ้านไปทำธุรกิจบ้านจัดสรร พื้นที่ทำกินและอยู่อาศัยนั้นส่วนหนึ่งอยู่ภายใต้การจัดการมาจากรัฐ ทั้งจากการกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติ การปลูกป่า และการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับซ้อนที่ดินทำกินของเกษตรกรอยู่ ที่มีผลกระทบต่อการถือครองและการใช้ที่ดินของชุมชน ในขณะที่ชุมชนต้องเข้าสู่ระบบตลาดจากการปลูกพืชเศรษฐกิจ รวมถึงการเข้ามาของทุนเพื่อซื้อที่ดินและใช้ประโยชน์จากป่า ทำธุรกิจบ้านจัดสรรและรีสอร์ท เป็นการเข้ามาใช้ทรัพยากรของชุมชนภายใต้สิทธิส่วนบุคคลของระบบกรรมสิทธิ์ที่รัฐให้การสนับสนุนเพื่อวัตถุประสงค์ค้ำึงถึงเศรษฐกิจเป็นหลัก อำนาจและความสามารถในการผลิตในวิถีของเกษตรกรในชุมชนกำลังถูกทำลายไปพร้อมกับปัจจัยการผลิตและทรัพยากรอื่น ๆ ที่เคยพึ่งพา และเป็นหลักประกันในการดำรงอยู่ในชุมชนได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปด้วย

สรุปได้ว่า แม้ว่าทั้งสองหมู่บ้านจะตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แดงเหมือนกัน แต่หมู่บ้านทั้งสองมีความแตกต่างกันทั้งสภาพทางกายภาพของพื้นที่ทำกิน ซึ่งเกษตรกรในบ้านปางม่วงสามารถบุกเบิกที่ทำกินได้มากกว่า เพราะลักษณะพื้นที่มีที่ราบมากกว่าทำให้ลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การถือครองที่ดิน จำนวนพื้นที่ทำกิน ประชากร ศักยภาพของพื้นที่ รายได้ของประชากรแตกต่างกัน รวมถึงการเข้าถึงทรัพยากรแหล่งทุนแตกต่างกัน บ้านปางม่วงยังคงพึ่งพาการเกษตร

ได้คิดว่า ส่วนบ้านปางฮ้างนั้นที่รอบๆ หมู่บ้านมีทัศนียภาพสวยงาม ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ทำให้บุกเบิก
ที่ดินทำกินที่นาได้น้อย เกษตรกรจึงหันไปปลูกข้าวไร่ ต่อมาพื้นที่ในบ้านปางฮ้างได้รับความสนใจ
จากกลุ่มทุนต้องการทำธุรกิจบ้านจัดสรรและรีสอร์ท และซื้อที่ดินทั้งที่มีเอกสารสิทธิและพื้นที่ป่า จะ
เห็นว่าพื้นที่ทำกินของบ้านปางฮ้างซึ่งมีน้อยอยู่แล้ว แต่ต้องพบกับปัญหาจากการเข้ามาจัดการ
ทรัพยากรของรัฐ ซึ่งเริ่มตั้งแต่การให้สัมปทานทำไม้ ส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ สถาปนาระบบ
กรรมสิทธิ์ การกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติ นโยบายการปลูกป่า และการกำหนดเขตอุทยานแห่งชาติ
ชาติ ภายหลังการตั้งชุมชนที่เป็นพื้นที่บริเวณเดียวกับที่อยู่ และที่ดินทำกินของเกษตรกรบ้านปางฮ้าง
ทั้งสิ้นโดยซึ่งรัฐถือสิทธิตามกฎหมาย ทำให้สิทธิการใช้พื้นที่ของเกษตรกรเริ่มไม่มั่นคง และถูก
จำกัดให้ทำกินอยู่ที่เดิม เป็นการสร้างความกดดันต่อการใช้น้ำที่ทำการและพื้นที่ป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน
ของเกษตรกรในบ้านปางฮ้าง จากที่เคยพึ่งพาป่าภายใต้กฎเกณฑ์ประเพณีของชุมชนเพื่อการยังชีพ
มาแต่เดิม ทำให้พื้นที่ในบ้านปางฮ้างส่วนใหญ่เป็นที่สูง อำนาจการควบคุมอยู่ในระดับชุมชน เพราะ
ไม่มีเอกสารสิทธิ เกษตรกรใช้พื้นที่ภายใต้หลักเกณฑ์ของชุมชน เกษตรกรส่วนใหญ่พึ่งพาทุน เมื่อ
รัฐเข้ามาจัดการป่าในพื้นที่ทับซ้อนกัน ย่อมได้รับผลกระทบมากกว่าบ้านปางม่วง จากผลกระทบ
ดังกล่าว สามารถที่จะสืบค้นถึงเงื่อนไขในการบุกเบิกและตั้งถิ่นฐานของเกษตรกร ทั้งสภาพทาง
กายภาพและข้อจำกัดจากการเข้ามาจัดการป่าโดยรัฐ ว่ามีผลต่อการบุกเบิกที่ดินทำกินและการ
ดำรงชีวิตของเกษตรกรในหมู่บ้านทั้งหมดแตกต่างกันอย่างไรในบทต่อไป